

ชุธาตุ : เศรษฐกิจ การเมือง และศาสนา ในสังคมล้านนายุคเปลี่ยนผ่าน*

มนวิรัตน์ พรหมรัตน์

อาจารย์ประจำหมวดวิชาศึกษาทั่วไป สำนักวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์

บทคัดย่อ

บทความชิ้นนี้มีจุดประสงค์เพื่อศึกษา การก่อรูป และพัฒนาการของ ความเชื่อเรื่องชุธาตุในล้านนาผ่านบริบททางประวัติศาสตร์ของสังคม ล้านนายุคเปลี่ยนผ่าน พบว่า ความเชื่อเรื่องชุธาตุได้รับอิทธิพลของความเชื่อ ที่ให้ความสำคัญกับเรื่องปีนักษัตรเกิดมาจากวัฒนธรรมสยามต้น รัตนโกสินทร์ ความเชื่อเรื่องชุธาตุในล้านนาจึงไม่น่าจะเก่าไปกว่าพุทธศตวรรษ ที่ 25 ความเชื่อเรื่องชุธาตุมีบทบาทในทางเศรษฐกิจของล้านนาที่ช่วยให้ เกิดการค้าขายระหว่างเมืองต่างๆทั้งภายในล้านนาและการค้าทางไกล และยังช่วยให้เกิดการขยายตัวของการทำงานบำรุงศาสนาด้วยกำลังของ สามัญชนแทนที่การอุปถัมภ์โดยเจ้านายที่อำนาจลดลงด้วย ความเชื่อเรื่อง ชุธาตุที่พัฒนาไปสู่การทำภาพวาดสำหรับสักการบูชาประจำตัวยังสะท้อน ให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชาวล้านนาไปสู่ความคิดและ ความเชื่อแบบปัจเจกชน ความคิดเรื่องชุธาตุที่เคยมีบทบาทที่สัมพันธ์กับ ชุมชนจึงค่อยๆหมดความนิยมลงในล้านนาสมัยใหม่

รูปที่ 1 ภาพวาดสำหรับสักการบูชาพระธาตุประจำตัว
ที่มา <http://student.nu.ac.th/phratad/page6.htm>

Chuthat: Economy, Politics, and Religion of Lanna Society in Transition

Manawat Promrat

Lecturer at General Education Department, School of Liberal Arts, Walailak University

Abstract

This article aims to investigate the formation and development of Chuthat belief in Lanna society in transitional period through historical context. It was found that Chuthat belief was influenced by 12-year cycle belief of Siamese in early Rattanakosin period. A precise date for the formation of the Chuthat belief cannot be given but it is unlikely to be existed before mid 19th century. The Chuthat belief play a role in Lanna economy as it supported both internal and international trade of Lanna. The practice of worshipping the pagoda picture related to Chuthat belief instead of pilgrimage in caravan reflected the change of people's worldview to be more individualistic. This change made the Chuthat belief gradually declined in Lanna modern society.

1. บทนำ

“ซุซาดู” หรือ “พระธาตุปิเป้ง” เป็นความเชื่อเกี่ยวกับการบูชาพระธาตุประจำปี นักษัตริย์เกิดของแต่ละบุคคลที่ปรากฏแพร่หลายในสังคมและวัฒนธรรมของคนล้านนา มาตั้งแต่อดีต ความเชื่อดังกล่าวเริ่มเสื่อมคลายลงไปพร้อมกับการเกิดขึ้นของยุคสมัยใหม่ในภาคเหนือตอนบน จนกระทั่งราวสิบปีที่ผ่านมา การขยายตัวของการท่องเที่ยวเชิง แสงและบุญ ได้รื้อฟื้นความเชื่อเรื่องซุซาดูขึ้นมาใหม่ เพื่อเป็นจุดขายให้กับนักท่องเที่ยวจนกลายเป็นที่แพร่หลายอีกครั้งหนึ่ง ในช่วงเวลาดังกล่าวความเชื่อเรื่องซุซาดู ได้กลายมาเป็นเป้าหมายของการศึกษาทางวิชาการของศาสตร์ต่างๆ เป็นต้นว่าการศึกษาความเชื่อเรื่องซุซาดูในเชิง เศรษฐกิจ เกี่ยวกับพฤติกรรมของผู้บริโภคที่มีต่อการซื้อสินค้าศาสนาที่เกี่ยวกับความเชื่อเรื่องซุซาดู¹ การศึกษาในเชิงประวัติศาสตร์ศิลปะซึ่งศึกษาความเชื่อเรื่องซุซาดูของชาวล้านนาเกี่ยวกับป็นักษัตริย์ที่ปรากฏในงานศิลปกรรมของวัดในเชียงใหม่² หรือ การศึกษาเชิงสังคมวิทยา และมานุษยวิทยาที่ศึกษาความเชื่อเรื่องซุซาดูในฐานะที่เป็นชุดของอุดมการณ์ทางศาสนา และการเมืองที่ใช้ในการเคลื่อนไหวต่อต้านอำนาจของรัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราชย์สยามที่ขยายตัวสู่ล้านนา³ สำหรับบทความชิ้นนี้มีจุดประสงค์เพื่อศึกษาความเชื่อเรื่องซุซาดู โดยอาศัยวิธีการทางประวัติศาสตร์ แต่มีได้ต้องการวิเคราะห์ถึงจุดกำเนิดที่แน่ชัดของความเชื่อเรื่องซุซาดูว่ามีมาตั้งแต่เมื่อใดหรือริเริ่มโดยบุคคลใดหากแต่ต้องการแสดงให้เห็นถึงการก่อตัวของความเชื่อเรื่องซุซาดูที่สัมพันธ์กับบริบททางเศรษฐกิจ การเมือง และศาสนา ความเชื่อ ของสังคมล้านนาในยุคเปลี่ยนผ่านตลอดช่วงศตวรรษที่ 25 นับตั้งแต่สยามเริ่มเข้ามามีบทบาทสำคัญในทางการเมืองของล้านนา ในการแต่งตั้งเจ้าผู้ครองเมืองเชียงใหม่ ในปี 2399⁴ และขยายอิทธิพลกว้างขวางขึ้นหลัง สนธิสัญญาเชียงใหม่ จนเกิดการตั้งมณฑลเทศาภิบาลภายใต้รัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ซึ่งเป็นช่วงที่ล้านนาได้รับผลกระทบจากความเปลี่ยนแปลงอย่างมหาศาลทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม

¹ ณัฐ เขาวนพูนผล. (2551). พฤติกรรมผู้บริโภคในการบูชาพระธาตุจำลอง 12 ปีนักษัตริย์ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่. เชียงใหม่: การค้นคว้าแบบอิสระ หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์การเมือง บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

² เน้นัด สุนทร. (2552). สิบสองนักษัตริย์ ความเชื่อที่แสดงออกในงานศิลปกรรมล้านนา: กรณีศึกษาวัดในเชียงใหม่. กรุงเทพฯ: การค้นคว้าอิสระ หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ มหาวิทยาลัยศิลปากร.

³ เขียรชาย อักษรดิษฐ์. (2545). ซุซาดู: บทบาทและความหมายของพระธาตุในภูมิภาคอุษาคเนย์กรณีศึกษาความเชื่อเรื่องพระธาตุปีเกิดในล้านนา. เชียงใหม่: วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาภูมิภาคศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

⁴ สรัสวดี อ๋องสกุล. (2552). ประวัติศาสตร์ล้านนา (พิมพ์ครั้งที่ 6). กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, น.349

2. ชูชาติ: ความเชื่อว่าด้วยพระชาติในสังคml้านนา

นับตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 20 อาณาจักรล้านนาซึ่งมีศูนย์กลางที่เชียงใหม่ได้เริ่มพัฒนา มาสู่การเป็นศูนย์กลางทางการค้าตอนในภาคพื้นทวีปที่สำคัญแห่งหนึ่งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ควบคู่ไปกับการเป็นศูนย์กลางของพุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์ (นิกายป่าแดง) ซึ่งแพร่ขยายไปยัง รัฐไทโดยรอบ เช่น เชียงรุ่ง เชียงตุง เมืองยอง เมืองนายน⁵ ลัทธิลังกาวงศ์ได้ให้ความสำคัญกับ ความเชื่อเรื่องพระบรมสารีริกธาตุและรอยพระพุทธรูปเป็นอย่างมาก ดังเห็นได้จากตำนาน พระเจ้าเลียบโลกซึ่งกล่าวถึงการเดินทางของพุทธเจ้ามายังบ้านเมืองในแถบล้านนาสมัยพุทธกาล และประธานรอยพระพุทธรูปรวมถึงพุทธทำนายเกี่ยวกับการประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ หลังการปรินิพพาน ความเชื่อของชาวล้านนาที่ให้ความสำคัญต่อพระธาตุสะท้อนให้เห็นผ่าน ประเพณี 12 เดือน ที่กำหนดให้เดือน 8 เหนือ (เดือน 6) เป็นช่วงเวลาของประเพณีขึ้นพระธาตุ คือ การเดินทางไปแสวงบุญยังพระธาตุเจดีย์ (รวมถึงพระพุทธรูป) ที่สำคัญในบ้านเมืองตนเอง เช่น พระธาตุดอยสุเทพในเชียงใหม่ พระธาตุดอยตุงหรือพระธาตุจอมกิติในเชียงราย หรือ พระเจ้า ดนหลวงทุ่งเอี้ยงในพะเยา⁶ การขึ้นพระธาตุนี้ไม่ได้มีจุดมุ่งหมายเพื่อการทำบุญเท่านั้น หากยัง มีความสำคัญต่อการวิถีชีวิตของผู้คนในสังคมเกษตรกรรมที่ยังพึ่งพาการผลิตแบบยังชีพ เพราะ ระหว่างการเดินทางไปขึ้นพระธาตุเป็นเวลาที่คนในชุมชนจะได้พบปะพูดคุยกันเพื่อเตรียม ความพร้อมสำหรับการเข้าสู่ฤดูทำนาภายในชุมชนอีกด้วย

ความเชื่อเรื่องชูชาติ ถือเป็นอีกหนึ่งความเชื่อที่แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของพระธาตุ ในสังคml้านนา โดยชาวล้านนาเชื่อว่าดวงวิญญาณของมนุษย์ก่อนจะมาจุติในครรภ์มารดาได้เคย สถิตอยู่กับต้นไม้ซึ่งมีภูตผีหรือสัตว์รักษาอยู่ แต่ด้วยความไม่เหมาะสมที่วิญญาณของมนุษย์จะอยู่ กับอมมนุษย์หรือสัตว์ทั้งหลาย จึงได้ลาไปจากต้นไม้ดังกล่าว แล้วดวงจิตได้ไปสถิตอยู่ที่พระธาตุ (ธาตุเจดีย์) ต่างๆ ก่อนที่จะถือกำเนิด⁷ โดยเชื่อว่าดวงจิตของมนุษย์ก่อนกำเนิดสถิตกับพระธาตุที่ ต่างกันตามแต่ละปีนักษัตร การได้สักการบูชาหรือไปแสวงบุญยังพระธาตุประจำปีนักษัตรของ ตนจึงจะนำมาซึ่งความเจริญรุ่งเรืองแก่ชีวิต โดยพระธาตุประจำปีนักษัตรนั้นได้แก่

⁵ เรื่องเดียวกัน, น.162

⁶ มณี พยอมยงค์. (2529). **ประเพณีสิบสองเดือนล้านนาไทย**. เชียงใหม่: สำนักพิมพ์ทรัพย์การพิมพ์. น. 101-104

⁷ สมหมาย เปรมจิตต์ และคณะ. (2553). **โครงการปวีรรดพระคัมภีร์ล้านนา**. เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัย มหามกุฏ ราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา: สุทินการพิมพ์, น.97-130

รูปที่ 2 วัดพระธาตุเสด็จ ลำปาง
ที่มา ท่อจดหมายเหตุแห่งชาติ พระนคร

ปีไฉ่ (ชวด)	พระธาตุศรีจอมทอง อำเภอจอมทอง เชียงใหม่	
ปีเป่า (ฉลู)	พระธาตุลำปางหลวง ลำปาง	
ปียี่ (ขาล)	พระธาตุช่อแฮ แพร่	
ปีเหม้า (เถาะ)	พระธาตุแช่แห้ง น่าน	
ปีสี่ (มะโรง)	พระธาตุวัดพระสิงห์ เชียงใหม่	
ปีไล้ (มะเส็ง)	โพธิ์บัลลังก์ พุทธคยา	อินเดีย
	(หรือไหว้บัลลังก์ที่ประดิษฐานพระพุทธรูปแทน)	
ปีล้ง้า (มะเมีย)	พระธาตุตะกั้ง ชเวดากอง ย่างกุ้ง	
ปีเม็ด (มะแม)	พระธาตุดอยสุเทพ เชียงใหม่	
ปีลัน (วอก)	พระธาตุพนม นครพนม	
ปีร้า (ระกา)	พระธาตุหริภุญไชย ลำพูน	
ปีเล็ด (จอ)	พระธาตุเกศแก้วจุฬามณี สวรรค์ชั้นดาวดึงส์	
	(หรือไหว้พระธาตุอินทร์แขวนแทน)	
ปีไค้ (กุน)	พระธาตุดอยตุง เชียงราย	

ความเชื่อเรื่องชุธาตุมีมาแต่เมื่อใดนั้นไม่ปรากฏ แต่หลักฐานเก่าที่สุดที่พบคือ จารึกลานโลหะระบุปี พ.ศ.2432⁸ ซึ่งตรงกับสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์ อย่างไรก็ตามผู้เขียนตั้งข้อสังเกตถึงความน่าเชื่อถือของหลักฐานดังกล่าวว่าไม่น่าจะมีอายุเก่าเกินไปกว่า ปี พ.ศ.2455 ซึ่งเป็นปีที่ประกาศใช้พุทธศักราชอย่างเป็นทางการทั่วราชอาณาจักรสยาม อีกทั้งลานดังกล่าวยังมีลักษณะใกล้เคียงกับลานซึ่งเป็นหลักฐานอีกชิ้นหนึ่งซึ่งระบุปี พ.ศ.2475 ผู้เขียนจึงตั้งข้อสันนิษฐานเป็นสองประการ คือ ประการที่หนึ่ง เวลาที่เขียนในจารึกว่า พ.ศ.2432 ไม่ได้เป็นปีที่จารึกแต่เป็นการอ้างอิงย้อนหลังไปถึงปีเกิดของบุคคลด้วยการใช้พุทธศักราช ซึ่งเป็นที่นิยมในสมัยหลัง หรือ ประการที่สอง คือ เนื่องจากว่าจารึกที่ระบุ พ.ศ.2475 นั้นมีรูปแบบคล้ายกับจารึก พ.ศ.2432 ทั้งการวาดภาพ และ คำอุทิศ จึงเป็นไปได้ว่าผู้จารึกอาจจะระบุปีที่จารึกจริง แต่เขียนเลขตัวอักษรหวัด เลข ๗ จึง คล้ายกับเลข ๓ ทำให้เลขที่ต้องการจารึก คือ ๒๔๗๒ คล้ายคลึงกับ ๒๔๓๒

⁸ ทิว วิชัยทัตตะ. (2534). **ดอยตุงกับพระมหาชินธาตุเจ้า**. เชียงใหม่: สำนักพิมพ์ทรัพย์การพิมพ์ อ้างถึงใน เรียงราย อักษรดิษฐ์. (2545). **ชุธาตุ: บทบาทและความหมายของพระธาตุในภูมิภาคอุษาคเนย์ กรณีศึกษาความเชื่อเรื่องพระธาตุที่เกิดในล้านนา**. เชียงใหม่: วิทยาลัยนพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต สาขาวิชาภูมิภาคศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, น. 239-241

อย่างไรก็ตามยังพบหลักฐานอื่นๆ เช่น คัมภีร์โบลานเรื่อง ยันต์ คาถา และทำนายปีเกิด ซึ่งได้กล่าวถึง การไหว้พระธาตุประจำปีนักษัตรตามความเชื่อเรื่องชุธาตุ⁹ ซึ่งแม้จะไม่มีการระบุปีที่จารึก แต่ความสำคัญของหลักฐานชิ้นนี้คือการแสดงให้เห็นว่าความเชื่อเรื่องชุธาตุ ไม่ได้จำกัดตัวอยู่ที่บริเวณหนึ่งบริเวณใดโดยเฉพาะ หากแต่เป็นความเชื่อที่แพร่หลายจนเป็นที่รับรู้ทั่วไปในสังคมล้านนามาเป็นเวลานาน

ดังนั้นเมื่อพิจารณาจากหลักฐานที่เก่าที่สุดแล้ว (ซึ่งยังมีปัญหาในการกำหนดอายุ) จึงพบว่าความเชื่อเรื่องชุธาตุไม่ได้เก่าเกินไปกว่าพุทธศตวรรษที่ 25 อย่างไรก็ตามการกำหนดอายุเวลาของสิ่งที่เป็นระบบความคิดหรือความเชื่อนั้นเป็นสิ่งที่ไม้อาจกระทำได้ง่าย การศึกษานำเอาบริบททางประวัติศาสตร์มาใช้ในการวิเคราะห์จึงถือว่ามีส่วนสำคัญที่ช่วยให้เกิดความเข้าใจเกี่ยวกับการก่อรูปและพัฒนาการของความเชื่อดังกล่าวได้ดียิ่งขึ้น

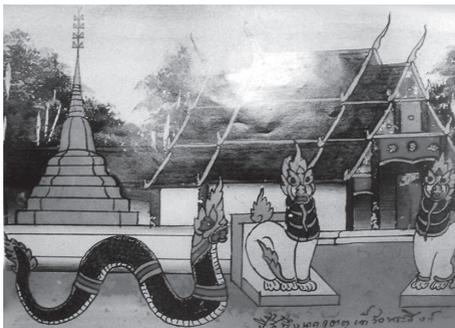
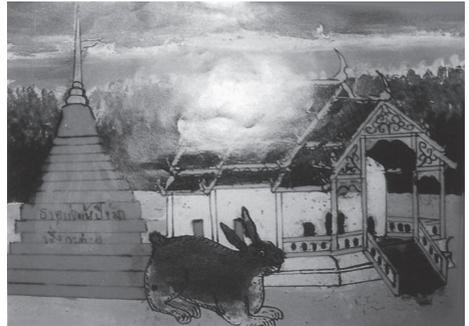
3. ชุธาตุ : ความเชื่อเรื่องปีนักษัตรจากสยามสู่ล้านนา

งานศึกษาเกี่ยวกับปฏิสัมพันธ์ทางศาสนาระหว่างสยามกับล้านนาในยุคเปลี่ยนผ่านส่วนใหญ่ จะมุ่งเน้นแสดงศึกษาความเปลี่ยนแปลงและบทบาทของคณะสงฆ์ล้านนาที่ลดลงเนื่องมาจากอิทธิพลของรัฐบาลสยามที่เข้ามาจัดการควบคุมพระสงฆ์ในท้องถิ่นผ่าน**พระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121** ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดการเคลื่อนไหวทางศาสนาเพื่อต่อต้านอำนาจของสยามในหลายกรณี เช่น การเคลื่อนไหวของครูบาศรีวิชัย, ครูบาขาวปี อย่างไรก็ตาม นอกเหนือจากอิทธิพลที่มาพร้อมกับอำนาจตามกฎหมายเช่นพระราชบัญญัติสงฆ์แล้ว ล้านนายังได้รับอิทธิพลทางความคิดบางอย่างจากสยามซึ่งยังทิ้งร่องรอยให้เห็นผ่านความเชื่อเรื่องชุธาตุอีกด้วย

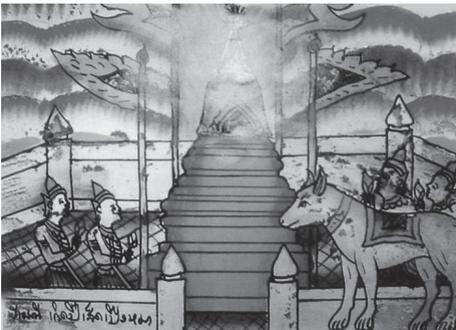
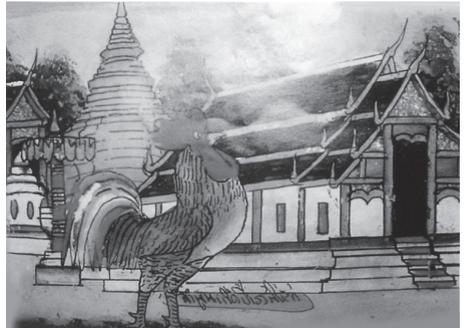
การให้ความสำคัญกับวัน-เดือน-ปีเกิด¹⁰ (เช่น อาทิตย์-เสาร์, เดือน1-12, หรือ ปีชวด-กุน) ว่ามีผลต่อการกำหนดคุณลักษณะและการดำเนินชีวิตของผู้ที่เกิดในเวลานั้นๆ เป็นความเชื่อที่เพิ่งได้รับความนิยมอย่างแพร่หลายในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ในช่วงเวลาก่อนหน้านั้นความเชื่อเรื่องช่วงเวลาเกิดที่มีผลต่อชีวิตไม่ถือว่าเป็นชุดความรู้ที่แยกออกจากกันเป็นส่วนๆ แต่จะพิจารณาจากผลรวมของชุดเวลาทั้งหมดที่สัมพันธ์กับการเกิดของบุคคล (เช่น รวม เวลาตกฟาก ราศี วัน เดือน ปี ของผู้ถือกำเนิดเป็นชุดเวลาเดียวกัน) ว่ามีส่วนกำหนดให้ชีวิตของแต่ละคนจะมีคุณลักษณะและมีดวงชะตาที่ต่างกันออกไป

⁹ คัมภีร์โบลานเรื่อง **ยันต์ คาถา และทำนายปีเกิด** วัดหนองบัว อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน รหัสไมโครฟิล์ม ศูนย์ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ นน 052000900

¹⁰ ผู้เขียนใช้ “วัน-เดือน-ปีเกิด” เพื่อแสดงให้เห็นนัยของการให้ความสำคัญกับความเชื่อของ วัน เดือน และ ปีเกิดว่าเป็นชุดความรู้ที่แยกขาดออกจากกัน

รูปที่ 3 ภาพวาดสำหรับสักการะบูชาพระธาตุประจำตัว ตั้งแต่ปีชวด, ฉลู, ขาล, เกาะ, มะโรง และปีมะเส็ง (จากขวาไปซ้าย)
ที่มา <http://student.nu.ac.th/phratad/page6.htm>

รูปที่ 4 ภาพวาดสำหรับสักการบูชาพระธาตุประจำตัว ตั้งแต่ปีมะเมีย, มะแม, วอก, ระกา
 จอ และปีกุนหรือปีชาง (จากขวาไปซ้าย)
 ที่มา <http://student.nu.ac.th/phratad/page6.htm>

การให้ความสำคัญกับวัน-เดือน-ปีเกิดที่แยกออกจากกันนั้น เพิ่งจะปรากฏหลักฐานไม่นานมานี้ เช่น ความนิยมของคติการสร้างพระพุทธรูปประจำวันเกิด ที่เด่นชัดขึ้นมาตั้งแต่ต้นรัตนโกสินทร์ ดังจะเห็นได้จาก การแต่งตำนานพระพุทธรูปปางต่างๆ ของสมเด็จพระสมณเจ้า กรมพระปรมานุ-ชิตชิโนรส รวมถึงพระราชวินิจฉัยของรัชกาลที่ 4 เกี่ยวกับพุทธลักษณะพระพุทธรูปปางต่างๆ¹¹

นอกจากพระพุทธรูปประจำวันเกิดแล้ว ยังพบว่าผู้คนตั้งแต่ต้นรัตนโกสินทร์เป็นต้นมา ได้ให้ความสำคัญกับเรื่องปีนักษัตรเกิดอย่างมาก เช่น เรื่องเทศน์ 12 นักษัตร ซึ่งเชื่อกันว่าเป็น เทศนาธรรมของสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) แห่งวัดระฆังฯ เนื้อหาในเทศนาได้กล่าวถึงที่มาของวัน เดือน และปี และชี้แนะทางให้มนุษย์เลิกหมกมุ่นอยู่กับความเชื่อเรื่องดวงชะตาราศี แต่ให้วันเดือนปี เหล่านี้เป็นเพียงเครื่องเตือนสติถึงเวลาที่ล่วงผ่านเพื่อเตือนสติมนุษย์ให้รีบก้าวสู่อริยมรรค ในวัฏสนธรรมสยัม ความนิยมในเรื่องปีนักษัตรเกิดยังส่งผลไปถึงการสร้างรูปสัตว์ประจำนักษัตร เพื่อเป็นเครื่องหมายแทนตนกันอย่างแพร่หลายในช่วง พุทธศตวรรษที่ 25 ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่ปรากฏ มาก่อน ตัวอย่างเช่น พัดรอง รูปปิณฑลูนักษัตรในงานเฉลิมพระชนมพรรษา รัชกาลที่ 5 ในปี 2436 หรือ รูปปิกุณูนักษัตรของ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ในปี 2456 ซึ่งเวลาต่อมาครุฑราชวิไชย ได้รับรูปแบบดังกล่าวมาใช้ในการประดับศาสนสถานที่ท่านสร้าง หรือบูรณะ โดยการใช้อุปเสื่อ แทนปีนักษัตรเกิดของท่าน และได้ส่งผลต่อการประดับลายนักษัตรในศิลปะล้านนาในเวลาต่อมา¹²

การพิมพ์ตำราพรหมชาติเป็นอีกหลักฐานหนึ่งซึ่งช่วยยืนยันให้เห็นถึงความนิยมของ ความเชื่อเรื่องวัน-เดือน-ปีเกิด โดยเฉพาะปีนักษัตรของชาวสยามซึ่งน่าจะแพร่หลายมาตั้งแต่พุทธ ศตวรรษที่ 24 และเป็นที่ยอมรับกันในวงกว้างในเวลาต่อมา ดังพบว่ามียอดพิมพ์ตำราพรหมชาติ รวมอย่างน้อย 138,000 เล่ม ตลอดช่วงพุทธศตวรรษที่ 25¹³ ตำราพรหมชาตินี้ถือเป็นตำราที่ โดดเด่นมากในแง่ของความเชื่อเรื่องดวงชะตาแบบวัน-เดือน-ปีเกิด ผู้อ่านตำราจะสามารถทำนาย ดวงชะตา หรือ รู้คุณลักษณะบุคคลได้โดยอาศัยเพียงแค่ วัน หรือ เดือน หรือปีนักษัตรเกิดของ บุคคลเท่านั้น แตกต่างจากองค์ความรู้สมัยก่อนที่ต้องพึ่งพาผู้รู้ หมอดู ในการผูกดวงด้วยการคิด คำนวณด้วยชุดความรู้ที่ละเอียดซับซ้อน

¹¹ ปรมานุชิตชิโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ. (2510). ภาพตำนานพระพุทธรูปปางต่างๆ. พระนคร: โรงพิมพ์กรมแผนที่ทหาร. อ้างถึงใน พิริยะ ไกรฤกษ์. (2551). ลักษณะไทย 1. กรุงเทพฯ: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่งจำกัด, น.36

¹² เรื่องเดียวกัน, น.31

¹³ ปัทมากร บุลสถาพร. (2539). ความรู้ในตำราพรหมชาติ เชียงใหม่: วิทยาลัยนพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, น.2

ในขณะที่ล้านนาระบบปักขทิน (ปฏิทิน) ของล้านนาให้ความสำคัญกับการนับปีแบบแม่ปีลูกปี กล่าวคือ ในล้านนาจะนับปีเป็นรอบ 60 ปี เท่ากับรอบพหุหัตสบัติจักร คือ ใช้แม่ปี (คำสำหรับกำหนดปีซึ่งใช้นำหน้าลูกปี) มีอยู่ 10 แม่ปี คือ กาบ ดับ รวย เมิง เป็ก กัด กต ร้วง เต่า สัน กำ เข้าผสมกับลูกปี คือ ปีนักษัตรทั้ง 12 ได้แก่ ไข่ เป้า ยี หม่า สี่ ไล่ สจำ เม็ด สัน ไร่ เส็ด ไข่ วนไปตามลำดับจนครบ 60 ปี คือ กาบไข่ ดับเป้า รวยยี ไปจนถึงเต่าเส็ด กำไข่ แล้ววนกลับมาขึ้นรอบใหม่¹⁴ ปีนักษัตรเพียงอย่างเดียวจึงไม่ได้มีความสำคัญในระบบเวลาของล้านนา โดยเฉพาะในการกำหนดอายุบุคคลนั้นระบบแม่ปีลูกปีจะมีประโยชน์อย่างมากในการจัดลำดับอายุโส เพราะหากอ้างอิงอายุกันด้วยรอบปีนักษัตรอย่างเดียวอาจทำให้نبออายุผิดรอบได้ นอกจากนี้หากพิจารณาจากหลักฐานชั้นต้นทั้งจารึก หรือ คัมภีร์โบราณแล้ว จะพบว่า การนับเวลาของชาวล้านนานั้นให้ความสำคัญกับระบบแม่ปีลูกปีแทบทั้งสิ้น ความเชื่อเกี่ยวกับเวลาของล้านนาที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งคือการถือเรื่องของคุณลักษณะของวันที่ส่งผลต่อชีวิตของมนุษย์เป็นพิเศษ ดังพบว่ามีกำหนดคุณลักษณะของวันแต่ละวันอย่างละเอียดมาก เช่น วันเสียประจำเดือน, วันเก้ากอง (ห้ามเผาศพ), วันไปหาท้าวพระยา, วันไปหาโชคลาภ, วันไปค้าขาย¹⁵ ในชีวิตชาวล้านนาจึงจะให้ความสำคัญกับวันในฐานะที่มีผลต่อการใช้ชีวิตของมนุษย์มากกว่าเดือนหรือปี

แม้ว่าในล้านนาจะมีประเพณี การฟังธรรมตามปีนักษัตรเกิด¹⁶ การถวายธรรม หรือการสร้างพระพุทธรูปถวายตามวัน-เดือน-ปีเกิด หากแต่กลับไม่พบหลักฐานที่เก่าเกินไปกว่าปี 2399 ซึ่งเป็นจารึกบนฐานพระพุทธรูปปางไสยาสน์ ว่าเป็น “พระเจ้าขตา” แต่ก็ไม่ใช่ที่ชี้ชัดว่าหมายถึงสร้างถวายตามวัน-เดือน-ปีเกิดของผู้สร้าง แต่อาจสร้างในโอกาสพิเศษเช่น วันทำบุญสืบชะตา หรือ ครบรอบอายุ หรือเพื่อแก้บนก็ได้¹⁷ จากหลักฐานดังกล่าวจึงเป็นไปได้ว่าความเชื่อในเรื่องดวงชะตาหรือคุณลักษณะบุคคลที่วางอยู่บนฐานของวัน - เดือน - ปีเกิดที่แยกส่วนกัน เช่น เรื่องคุณลักษณะมนุษย์ตามปีนักษัตรที่ปรากฏในธรรมเทศนาประจำปีนักษัตรน่าจะเป็นสิ่งที่เพิ่งเกิดขึ้นใหม่ในสังคมล้านนาผ่านอิทธิพลจากภายนอก

¹⁴ สนั่น ธรรมธิ. (2549). การศึกษาระบบวันตามความเชื่อในปักขทินล้านนา.

วิทยานพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาและวรรณกรรม บัณฑิตวิทยาลัย เชียงใหม่, น.252-253

¹⁵ เรื่องเดียวกัน, น.62-71

¹⁶ มณี พยอมยงค์. (2529). ประเพณีสิบสองเดือนล้านนาไทย. เชียงใหม่: สำนักพิมพ์ทรัพย์การพิมพ์, น.42

¹⁷ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). จารึกฐานพระพุทธรูปวัดดวงดี ๓ ด้านที่ ๑. เข้าถึงได้จาก http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/inscribe_image_detail.php?id=1454 (30 มิถุนายน 2557)

ความแพร่หลายของตำราพรหมชาติในสยามที่ถูกคัดลอกขึ้นทั้งในระดับของชาวบ้าน และของหลวงซึ่งมีหลักฐานตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 2-3¹⁸ น่าจะส่งอิทธิพลโดยตรงต่อความเชื่อเรื่อง วัน-เดือน-ปี นัก্ষัตรเกิดของล้านนา เพราะในช่วงเวลาดังกล่าวอิทธิพลทางการเมืองของสยามได้ ขยายเข้ามาสู่ล้านนาอย่างเข้มข้นขึ้น โดยเฉพาะตั้งแต่สงครามเมืองเชียงตุงครั้งที่ 2 ในปี 2395 ซึ่ง สยามได้ส่งกำลังจากกรุงเทพฯมาร่วมทำสงคราม¹⁹ เหตุการณ์ในช่วงเวลาดังกล่าวน่าจะมีส่วนให้ ล้านนาได้รับอิทธิพลทางวัฒนธรรมบางส่วนจากสยาม เช่น การจำลองชีวิตราชสำนักวัฒนธรรม กรุงเทพฯ มาใช้ในราชสำนักล้านนา²⁰ การรับวรรณกรรมเรื่องพระอภัยมณีมาดัดแปลงเป็นคำว พระอภัยมณีโดยพญาพรหมโวหาร (2345-2430)²¹ ซึ่งอาจรวมไปถึงตำราพรหมชาติ และความเชื่อเรื่องวัน-เดือน-ปีนัก্ষัตรเกิด เพราะพบว่ารูปแบบการเขียนตำราพรหมชาติของล้านนานั้น มีลักษณะคล้ายคลึงกับตำราพรหมชาติฉบับเก่าของสยาม คือมีการวาดภาพประกอบและโครงสร้าง ของเนื้อหาในลักษณะเดียวกัน อีกทั้งหลักฐานตำราพรหมชาติของล้านนาที่มีอยู่ในปัจจุบัน ก็ไม่ ปรากฏว่ามีหลักฐานที่มีอายุใกล้เคียงกับตำราพรหมชาติของสยามในยุคต้นพุทธศตวรรษที่ 25 เลย ทั้งที่ล้านนามีชนบทการบันทึกตำราทางโหราศาสตร์ต่างๆลงในใบลานหรือพับสาเป็นจำนวนมาก จึงมีความเป็นไปได้อย่างมากว่าตำราพรหมชาติเป็นสิ่งใหม่ในสังคมล้านนา

ความเชื่อเรื่องชุธาตุ จึงถือได้ว่าเป็นประดิษฐกรรมที่เกิดขึ้นมาไม่น่าจะเกินไปกว่าปลาย พุทธศตวรรษที่ 24 - ต้นพุทธศตวรรษที่ 25 ซึ่งเกิดจากการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อ เรื่องปีนัก্ষัตรและคุณลักษณะประจำตัวผู้เกิดตามปีนัก্ষัตรตามคตินิยมของวัฒนธรรมสยามเข้ากับพระธาตุซึ่งเป็นความเชื่อสำคัญของพุทธศาสนาลังกาวงศ์ที่แพร่หลายในดินแดนล้านนามา ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 20 โดยเฉพาะเมื่อพิจารณาเนื้อหาของในตอนท้ายของธรรมเทศนาประจำปี นัก্ষัตรเกิดที่มีเนื้อความเกี่ยวกับเรื่องชุธาตุซึ่งบรรยายถึงการที่ดวงจิตของมนุษย์ที่จะเกิดได้ไป สลัดกับต้นไม้และมีภูตผี เทวดาอารักษ์ หรือสัตว์คุ้มครองอยู่ ก่อนจะไปสถิตอยู่กับพระธาตุนี้²² มีความคล้ายคลึงกันอย่างมากกับโครงสร้างของเนื้อหาในตำราพรหมชาติที่ว่าด้วยเทวดาที่สถิต ประจำปีนัก্ষัตร และ ขวัญของคนที่เกิดในแต่ละปีนัก্ষัตรที่ไปสถิตตามต้นไม้ต่างๆ ความเชื่อเรื่อง ชุธาตุจึงน่าจะเป็นภาพสะท้อนหนึ่งของปฏิสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมระหว่างสยามกับล้านนาในยุคที่ สยามเริ่มเพิ่มมีอิทธิพลในล้านนาในต้นพุทธศตวรรษที่ 25 ได้เป็นอย่างดี

¹⁸ ปัทมากร บุลสถาพร. เรื่องเดียวกัน, น.51

¹⁹ สรัสวดี อ๋องสกุล. เรื่องเดียวกัน, น.376-377

²⁰ เรื่องเดียวกัน, น.485

²¹ อุดม รุ่งเรืองศรี. (2525). การใช้ศัพท์ภาษาไทยกลางในคร่าวขอเรื่องพระอภัยมณีของพระยาพรหมโวหาร, รายงานการวิจัย ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, น.คำนำ

²² สมหมาย เปรมจิตต์ และคณะ, เรื่องเดียวกัน, น.97-130

ความแพร่หลายของตำราพรหมชาติในสยามที่ถูกคัดลอกขึ้นทั้งในระดับของชาวบ้านและของหลวงซึ่งมีหลักฐานตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 2-3²³ น่าจะส่งอิทธิพลโดยตรงต่อความเชื่อเรื่องวัน - เดือน - ปีนี้กษัตริย์เกิดของล้านนา น่าจะส่งอิทธิพลโดยตรงต่อความเชื่อเรื่องวัน - เดือน - ปีนี้กษัตริย์เกิดของล้านนา เพราะในช่วงเวลาดังกล่าวอิทธิพลทางการเมืองของสยามได้ขยายเข้ามาสู่ล้านนาอย่างเข้มข้นขึ้น โดยเฉพาะตั้งแต่สงครามเมืองเชียงตุงครั้งที่ 2 ในปี 2395 ซึ่งสยามได้ส่ง กำลังจากกรุงเทพฯ มาร่วมทำสงคราม²⁴ เหตุการณ์ในช่วงเวลาดังกล่าวน่าจะมีส่วนให้ล้านนาได้รับอิทธิพลทางวัฒนธรรมบางส่วนจากสยาม เช่น การจำลองชีวิตราชสำนักวัฒนธรรมกรุงเทพฯ มาใช้ในราชสำนักล้านนา²⁵ การรับวรรณกรรมเรื่องพระอภัยมณีมาดัดแปลงเป็นคำวพระอภัยมณีโดยพญาพรหมโวหาร (2345-2430)²⁶ ซึ่งอาจรวมไปถึงตำราพรหมชาติ และ ความเชื่อเรื่องวัน-เดือน - ปีนี้กษัตริย์เกิด เพราะพบว่ารูปแบบการเขียนตำราพรหมชาติของล้านนานั้นมีลักษณะคล้ายคลึงกับตำราพรหมชาติฉบับเก่าของสยาม คือมีการวาดภาพประกอบและโครงสร้างของเนื้อหาในลักษณะเดียวกัน อีกทั้งหลักฐานตำราพรหมชาติของล้านนาที่มีอยู่ในปัจจุบัน ก็ไม่ปรากฏว่ามีหลักฐานที่มีอายุใกล้เคียงกับตำราพรหมชาติของสยามในยุคต้นพุทธศตวรรษที่ 25 เลย ทั้งที่ล้านนามีชนบทราบันที่กตำราทางโหราศาสตร์ต่างๆลงในโบลานหรือพับสาเป็นจำนวนมาก จึงมีความเป็นไปได้อย่างมากว่าตำราพรหมชาติเป็นสิ่งใหม่ในสังคมล้านนา

ความเชื่อเรื่องชุธาตุ จึงถือได้ว่าเป็นประติษฐกรรมที่เกิดขึ้นมาไม่น่าจะเกินไปกว่าปลายพุทธศตวรรษที่ 24-ต้นพุทธศตวรรษที่ 25 ซึ่งเกิดจากการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อเรื่องปีนักษัตรและคุณลักษณะประจำตัวผู้เกิดตามปีนักษัตรตามคตินิยมของวัฒนธรรมสยามเข้ากับพระธาตุซึ่งเป็นความเชื่อสำคัญของพุทธศาสนาลังกาวงศ์ที่แพร่หลายในดินแดนล้านนามาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 20 โดยเฉพาะเมื่อพิจารณาเนื้อหาของในตอนท้ายของธรรมเทศนาประจำปีนักษัตรเกิดที่มีเนื้อความเกี่ยวกับเรื่องชุธาตุซึ่งบรรยายถึงการที่ดวงจิตของมนุษย์ที่จะเกิดได้ไปสถิตกับต้นไม้และมีภูตผี เทวดาอารักษ์ หรือสัตว์คุ้มครองอยู่ ก่อนจะไปสถิตอยู่กับพระธาตุนั้น²⁷ มีความคล้ายคลึงกันอย่างมากกับโครงสร้างของเนื้อหาในตำราพรหมชาติที่ว่าด้วยเทวดาที่สถิตประจำปีนักษัตร และ ขวัญของคนที่เกิดในแต่ละปีนักษัตรที่ไปสถิตตามต้นไม้ต่างๆ ความเชื่อเรื่องชุธาตุจึงน่าจะเป็นภาพสะท้อนหนึ่งของปฏิสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมระหว่างสยามกับล้านนาในยุคที่สยามเริ่มเพิ่มมีอิทธิพลในล้านนาในต้นพุทธศตวรรษที่ 25 ได้เป็นอย่างดี

²³ ปัทมากร บุลสถาพร. เรื่องเดียวกัน, น.51

²⁴ สรัสวดี อ๋องสกุล. เรื่องเดียวกัน, น.376-377

²⁵ เรื่องเดียวกัน, น.485

²⁶ อุดม รุ่งเรืองศรี. (2525). การใช้ศัพท์ภาษาไทยกลางในคร่าวขอเรื่องพระอภัยมณีของพระยาพรหมโวหาร, รายงานการวิจัย ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, น.คาน้ำ

²⁷ สมหมาย เปรมจิตต์ และคณะ, เรื่องเดียวกัน, น.97-130

4. ชูชาติ: ปฏิบัติการทางการเมืองและเศรษฐกิจของล้านนาภายใต้อำนาจสยาม

หัวเมืองล้านนาภายใต้การเป็นประเทศราชของสยามยังคงดำรงความเป็นอิสระทางการเมือง เศรษฐกิจ และศาสนาค่อนข้างมากในระยะต้น เนื่องจากการรวมกลุ่มทางเครือญาติของกลุ่ม เจ้าเจ็ดตนที่น้องมีความเข้มแข็ง²⁸ อิทธิพลของสยามจึงไม่ได้ส่งผลกระทบต่อสังคมและวัฒนธรรมของล้านนามากนัก จนกระทั่งสมัยของกลุ่มลูกหลานเจ้าเจ็ดตน ได้เกิดปัญหาการแย่งชิงอำนาจในการปกครองระหว่างญาติพี่น้องจนเป็นเหตุให้สยามเริ่มเข้ามาแทรกแซงทางการเมืองภายในของล้านนาอย่างชัดเจนขึ้น ดังกรณีการตั้งพระยาเมืองแก้วหนานสุริยวงศบุตรให้ขึ้นเป็นพระเจ้าเชียงใหม่กาวิโลรส-สุริยวงศ์ โดยรัฐบาลสยาม ในปี 2399 หรือกรณีที่พระเจ้ากาวิโลรสไม่ยอมรับในสนธิสัญญาเบาริ่ง ซึ่งทำให้เกิดปัญหาต่างระหว่างสยามกับอังกฤษ เป็นต้นว่าสิทธิสภาพนอกอาณาเขต จนในที่สุดสยามได้ทำการปฏิรูปการปกครองล้านนาจากเมืองประเทศราชสู่การเป็นหัวเมืองลาวเฉียงนับตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2420 เพื่อให้การดำเนินการตามสนธิสัญญาเชียงใหม่ระหว่างสยามกับอังกฤษ เป็นไปอย่างสะดวกไม่เกิดปัญหาเช่นเดียวกับการทำสนธิสัญญาเบาริ่ง กระทั่งในปี 2445 รัฐบาลสยามได้ปฏิรูปการปกครองล้านนาครั้งใหญ่ คือเปลี่ยนหัวเมืองลาวเฉียงเป็นมณฑลพายัพภายใต้ระบอบราชการแบบเทศาภิบาล

ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2420 ได้ส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจของล้านนาเป็นอย่างมาก ทั้งในกลุ่มชนชั้นปกครองและกลุ่มไพร่ทาส การปรับปรุงระบบภาษีให้อยู่ในรูปของเงินแทนผลผลิตไม่สอดคล้องกับวิถีการผลิตของชาวบ้านที่ยังคงอยู่ในระบบการผลิตแบบยังชีพ ทำให้ชาวบ้านที่เป็นชาวนาต้องออกไปทำงานรับจ้างด้วยเพื่อหาเงินมาจ่ายค่าภาษีหัวละ 4 บาทต่อปีนับตั้งแต่ปี 2445 อีกทั้งยังต้องจ่ายภาษีที่ดินและผลผลิตทางการเกษตรให้แก่เจ้าภาษีนายอากรซึ่งมีผลประโยชน์ร่วมกับข้าหลวงจากส่วนกลาง สภาพการณ์ดังกล่าวทำให้ชาวนาเกิดความยากลำบากจนกระทั่งลุกลามไปสู่การจลาจลในหลายพื้นที่²⁹ เช่นกบฏพญาผาบในเชียงใหม่-ฝาง หรือกบฏเจ็ยวโนแพร์-ลำปาง ในขณะที่กลุ่มเจ้านายล้านนาเองก็ได้รับผลกระทบจากการปฏิรูปการปกครองอย่างมาก เจ้าผู้ครองเมืองถูกลดอำนาจลงให้เป็นเพียงข้าราชการของรัฐบาลสยาม และถูกรวมระบบการคลังของเมืองเข้ากับคลังของมณฑลซึ่งทำให้เจ้านายไม่มีอิสระในการใช้จ่ายเงินดังเช่นแต่ก่อน รวมถึงผลประโยชน์จากกิจการป่าไม้ที่ลดลงจากการถูกเปลี่ยนกรรมสิทธิ์เป็นของหลวงอีกทั้งภาระในการจ่ายภาษีที่ดินของเจ้านายที่เกินจากส่วนที่ยกเว้น³⁰

²⁸ สรัสวดี อ๋องสกุล, เรื่องเดียวกัน, น.344

²⁹ รัตนานพร เศรษฐกุล. (2552). ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจวัฒนธรรมแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน. เชียงใหม่: สำนักพิมพ์ซิลค์เวอร์ม, น.213-220

³⁰ เรื่องเดียวกัน, น.217-225

ผลกระทบที่สำคัญมากที่สุดอีกประการหนึ่งที่มีต่อเจ้านายล้านนาในการปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพ คือ การยกเลิกระบบไพร่และการเกณฑ์แรงงาน เปลี่ยนเป็นการเสียภาษีรายหัวให้แก่รัฐบาลกลาง ทำให้กลุ่มเจ้านายขาดแคลนกำลังคนในการใช้แรงงานต่างๆ และไม่สามารถเรียกเก็บส่วยสิ่งของเพื่อนำมาใช้หรือนำไปขายได้ตามต้องการอีกต่อไป รวมถึงบ่าวไพร่บริวารในสังกัดของเจ้านายที่มีเป็นจำนวนมากก็ไม่ สามารถอยู่ภายใต้การอุปถัมภ์ของเจ้านายได้อีกต่อไปเนื่องจากเจ้านายรับภาระในการจ่ายภาษีรายหัวไม่ได้ทั้งหมด จนถึงกับมีการกล่าวว่าเจ้านายตกต่ำถึงขั้นต้องตักน้ำกินน้ำใช้เอง³¹

สภาพทางเศรษฐกิจและการเมืองที่ตกต่ำลงของเจ้านายทำให้ไม่สามารถเป็นผู้อุปถัมภ์พุทธศาสนาได้ดังเช่นในสมัยก่อนหน้า เหตุการณ์วิหารหลวงวัดสวนดอกพังหลาย³² จนกระทั่งเจ้านายเชียงใหม่ต้องอาศัยความร่วมมือกับครูบาศรีวิชัยในการเป็นผู้นำในการรวบรวมสิ่งของเงินทอง และกำลังคนในการสร้างวิหารหลังใหม่ ในปี 2474 หลังจากที่ปล่อยให้วิหารหลวงอยู่ในสภาพเสียหาย เป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นถึงความตกต่ำของอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมืองของเจ้านายเชียงใหม่ เหตุการณ์ดังกล่าวยังเกิดขึ้นในลักษณะเดียวกันกับวิหารหลวงวัดพระธาตุหริภุญไชย ในปี 2457

ความเสื่อมถอยของระบบการเกณฑ์แรงงานไม่ได้เกิดขึ้นเฉพาะแต่ในหมู่เจ้านายเท่านั้น หากแต่วัดและพระสงฆ์เองก็ได้รับผลกระทบ โดยเฉพาะพระสงฆ์กลุ่มที่ยังคงยึดถือวัตรปฏิบัติตามจารีตเดิมของล้านนา เนื่องจากระบบแรงงานข้าววัดที่ได้รับการกลั่นนำไปให้เป็นผู้อุปถัมภ์วัดและพระสงฆ์ได้เสื่อมสลายลง เนื่องจากต้องหาเงินมาจ่ายค่าภาษีรายหัว อีกทั้งพระสงฆ์ที่มีอายุครบ 21 ปี ต้องถูกเกณฑ์ทหารตามระบบใหม่ของรัฐบาลสยาม ส่งผลให้วัดขาดทั้งแรงงานคนและผู้สืบทอดศาสนา จนถึงกับเป็นเรื่องเล่าสืบต่อกันมาเกี่ยวกับวิวาทะกันระหว่างครูบาโสภณ ผู้เป็นสังฆนายกองค์แรกของเชียงใหม่ กับเจ้าพระยาสุรสีห์วิสิทธ์ศักดิ์ ข้าหลวงมณฑลพายัพ ในเรื่องการผ่อนผันไม่ให้ภิกษุสามเณรล้านนาต้องถูกเกณฑ์ทหาร³³

³¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กจข., ร.5 ม.59/127 “จัดการปกครองเมืองนครเชียงใหม่”, 2 มิถุนายน ร.ศ. 119-14 ตุลาคม ร.ศ. 126 อ้างถึงใน รัตนพร เศรษฐกุล, เรื่องเดียวกัน, น.254

³² ประทีป ฉายสี. “การเมืองเรื่องตุ๋นในเวียงพิงค์เจียงใหม่ยุคปฏิรูป: กรณี ครูบาโสภณ แห่งวัดฝายหิน”.

ศิลปวัฒนธรรม, 29 : 11 (กันยายน 2551) : 109

³³ เรื่องเดียวกัน, น.111

การเกิดขึ้นและความแพร่หลายของความเชื่อเรื่องชูชาติในพุทธศตวรรษที่ 25 ซึ่งกำหนดให้พระธาตุประจำเมืองต่างๆในล้านนา เป็นพระธาตุประจำปีนักษัตรเกิดต่างๆ ได้กลายมาเป็นกลไกสำคัญที่ชดเชยการขาดแคลนแรงงานและกำลังทุนทรัพย์ของกลุ่มอำนาจเดิมที่เคยเป็นผู้อุปถัมภ์ค้ำชูพระอารามหลวงเหล่านั้น โดยอาศัยการร่วมแรงของผู้มาจาริกแสวงบุญและการทำบุญทั้งด้วยเงินทอง หรือ สิ่งของต่างๆ หรือการอุทิศตัวเป็นแรงงานช่วยเหลือในการสร้างหรือบูรณะถาวรวัตถุ ดังเช่น กรณีการสร้างถนนขึ้น ดอยสุเทพของครูบาศรีวิชัย นอกจากการสนับสนุนโดยกลุ่มผู้แสวงบุญในวัฒนธรรมล้านนาแล้ว กลุ่มผู้แสวงบุญชาวไทใหญ่เองก็มีการความเชื่อเรื่องการจาริกแสวงบุญไปยังพระธาตุสำคัญตามเมืองต่างๆ เช่น พระธาตุดอยกองมู หรือพระธาตุดอยสุเทพ³⁴ กลุ่มชาวไทใหญ่เหล่านี้ น่าจะมีส่วนสำคัญในการสนับสนุนเงินทองในการทำนุบำรุงวัดต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก เพราะถือเป็นกลุ่มพ่อค้าที่มีกำลังทรัพย์มากเนื่องจากนิยมทำการค้าขายระหว่างเมือง (พ่อค้าวัวต่าง)³⁵ นอกจากกลุ่มชาวล้านนา และ ชาวไทใหญ่แล้วชาวพม่าเองก็มีความเชื่อเรื่องการบูชาพระธาตุสำคัญซึ่งอยู่ทั้งในเขต พม่า มอญ และ ล้านนา ซึ่งในล้านนาได้แก่ พระธาตุลำปางหลวง พระธาตุดอยสุเทพ และ พระธาตุหริภุญไชย³⁶ ชาวพม่าที่อาศัยในล้านนาจำนวนมาก เป็นกลุ่มคหบดีซึ่งมีอำนาจทางการเงินสูง ดังปรากฏว่าได้สร้างและทำนุบำรุงวัดไว้จำนวนมากในล้านนา ชาวพม่าจึงถือเป็นคนอีกกลุ่มหนึ่งที่มีบทบาทแทนที่เจ้านายเดิมในการอุปถัมภ์ศาสนสถาน อย่างไรก็ตามยังไม่พบหลักฐานว่ามีความเชื่อเรื่องการไหว้พระธาตุประจำปีนักษัตรเกิดในบริเวณอื่นๆ นอกจากในล้านนา ยกเว้นเพียงแต่ความเชื่อเรื่องการไหว้พระธาตุประจำเมืองต่างๆ และ ประเพณีการจาริกแสวงบุญไปไหว้พระธาตุต่างเมืองเท่านั้น

นอกจากการเป็นกลไกในการชดเชยแรงงานและทุนทรัพย์ในการทำนุบำรุงศาสนาแทนกลุ่มอำนาจเดิมแล้ว ความเชื่อเรื่องชูชาติยังมีบทบาทต่อเศรษฐกิจของล้านนาอีกด้วย โดยเฉพาะเมื่อล้านนาเริ่มเข้าสู่ระบบการผลิตเพื่อขายหลังการปฏิรูปการปกครองหัวเมืองลาวเฉียง ซึ่งทำให้กลุ่มเจ้านายเดิมขาดรายได้จากการทำป่าไม้และภาษีลงอย่างมาก ระบบชูชาติจึงน่าจะเข้ามามีส่วนไม่มากนักน้อยในการช่วยเพิ่มพูนรายได้ให้กับกลุ่มเจ้านาย ซึ่งเป็นผู้ทำกิจการตลาดและเก็บผลประโยชน์จากตลาดมาเป็นเวลานาน โดยจะเก็บผลประโยชน์จากค่าเช่าพื้นที่ ในสมัยที่เจ้านายถูกลดอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจ รวมถึงการขาดแคลนไพร่ทาสเนื่องจากไม่มีเงินมากพอที่จะเลี้ยงดูได้ดั้งเดิม จึงทำให้ปริมาณส่วยที่ถูกเก็บจากไพร่ซึ่งเป็นที่มาส่วนหนึ่งของรายได้ลดลงเจ้านายจึงหันไปทำธุรกิจตลาดอย่างเป็นล่ำเป็นสันมากขึ้น เช่น การสร้างตลาดวโรรส หรือ กาดหลวงในพื้นที่สุสานเก่าริมแม่น้ำปิงของเจ้าเมืองเชียงใหม่ หรือ การสร้างตลาดทิพย์วรมณ³⁷

³⁴ ฉลาดชาย รมิตานนท์ และคณะ. (2541). ไท : Tai. เชียงใหม่: ศูนย์สตรีศึกษา คณะสังคมศาสตร์

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, น.379-380

³⁵ สรัสวดี อ๋องสกุล, เรื่องเดียวกัน, น.521

³⁶ เขียรชาย อักขรดิษฐ์, เรื่องเดียวกัน, น.53

³⁷ สรัสวดี อ๋องสกุล, เรื่องเดียวกัน, น.537-538

การเดินทางไปนมัสการพระธาตุประจำปีนักษัตรเกิดนั้นไม่ได้เป็นเพียงการจาริกแสวงบุญเท่านั้นแต่ยังเป็นการเดินทางเพื่อทำการค้าในลักษณะพ่อค้าคนกลางตามรายทางไปในตัวด้วย ผู้เดินทางจะรวมตัวกันเพื่อวางแผนการเดินทางล่วงหน้าและจัดเตรียมสิ่งของต่างๆ ไปค้าขายหรือเยี่ยมญาติพี่น้อง ระหว่างเส้นทางที่จะไปยังเมืองที่เป็นจุดหมายในการแสวงบุญ³⁸ เมื่อผ่านไปยังเมืองต่างๆ พ่อค้าเหล่านั้นก็จะนำสินค้าไปขายยังตลาดประจำเมืองและซื้อสินค้าจากตลาดเหล่านั้นไปขายต่อยังเมืองตามเส้นทางที่จะเดินทางไปไหว้พระธาตุ ซึ่งช่วยสร้างรายได้ให้กับทั้งผู้เดินทางไปค้าขาย และ เจ้านายที่เป็นผู้เก็บผลประโยชน์จากตลาดเหล่านั้น แม้ไม่ปรากฏหลักฐานว่าเจ้านายล้านนาสนับสนุนกิจกรรมการจาริกแสวงบุญตามความเชื่อเรื่องชุกาตุหรือให้ความสำคัญกับความเชื่อดังกล่าว แต่ก็เป็นที่ประจักษ์ว่าความเชื่อเรื่องชุกาตุน่าจะเอื้อผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจต่อเจ้านายอยู่ไม่น้อย

หากวิเคราะห์ที่ตั้งของพระธาตุประจำปีนักษัตรเกิดในแง่มุมทางเศรษฐกิจแล้ว จะพบว่าพระธาตุเกือบทั้งหมด ตั้งอยู่ในเครือข่ายทางเศรษฐกิจที่สำคัญ 3 เครือข่าย คือ

1) เครือข่ายการค้าภายในล้านนาเอง ซึ่งได้แก่ เชียงใหม่ (พระธาตุดอยสุเทพ, พระธาตุวัดพระสิงห์, พระธาตุศรีจอมทอง), ลำพูน (พระธาตุหริภุญไชย), เชียงราย (พระธาตุดอยตุง), ลำปาง (พระธาตุลำปางหลวง), แพร่ (พระธาตุช่อแฮ), และ น่าน (พระธาตุแช่แห้ง) เส้นทางการค้าภายในเหล่านี้เป็นเส้นทางที่ใช้กันมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 19-22 แล้ว เพื่อเชื่อมออกไปสู่เมืองภายนอกอีกหลายแห่ง เช่น เส้นทาง เชียงใหม่-(ผ่านจอมทอง)-ลี้-เถิน-แพร่-น่าน, เชียงราย-เทิง-จุน-(แพร่) หรือ แยกไปเส้นน่าน)-เถิน-ลี้-(ผ่านจอมทอง)-สันป่าตอง-เชียงใหม่³⁹

2) เครือข่ายการค้าสู่อ่าวเบงกอล ซึ่งได้แก่ เชียงใหม่ (พระธาตุดอยสุเทพ, พระธาตุวัดพระสิงห์, พระธาตุศรีจอมทอง), ลำพูน (พระธาตุหริภุญไชย), แพร่ (พระธาตุช่อแฮ), น่าน (พระธาตุแช่แห้ง), หัวเมืองมอญ (พระธาตุดินที่แขวน-แทนพระธาตุเกศแก้วจุฬามณีบนสวรรค์สำหรับปีนักษัตรจอก), เมืองย่างกุ้ง ปากแม่น้ำอิรวดี (พระธาตุชเวดากอง) เส้นทางดังกล่าวเป็นเส้นทางการค้าที่สำคัญในการขนส่งสินค้าจากเมืองตอนในมายังเชียงใหม่และกระจายออกไปสู่ทะเลมาแต่โบราณ เช่น เส้นทางเชียงใหม่-(ผ่านจอมทอง)-ลี้-สบเมย-หัวเมืองมอญ-มะละแหม่งหรือไปปากแม่น้ำอิรวดี, แพร่หรือน่าน-เถิน-

³⁸ รัตนพร เศรษฐกุล, เรื่องเดียวกัน, น.114 และ ฉลาดชาย รมิตานนท์ และคณะ, เรื่องเดียวกัน, น.379

³⁹ ชวิศา ศิริ. (2550). การค้าของอาณาจักรล้านนา ตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ 19 ถึง ต้นพุทธศตวรรษที่ 22.

กรุงเทพฯ: วิทยาลัยนพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, น.188-192

สบเมย-หัวเมืองมอญ-มะละแหม่งหรือไปปากแม่น้ำอิระวดี⁴⁰เส้นทางเครือข่ายการค้าดังกล่าวจะทวีความสำคัญขึ้นเป็นอย่างมากในช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 ดังพบว่าเชียงใหม่กลายเป็นศูนย์กลางสินค้าสำคัญที่รับจากอังกฤษเพื่อกระจายไปสู่หัวเมืองในกลุ่มแม่น้ำโขงตอนบน ภายหลังจากที่อังกฤษยึดครองพม่าได้ในปี 2394⁴¹

3) เครือข่ายการค้าสู่ลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลางและล่าง ซึ่งได้แก่ เชียงใหม่ (พระธาตุดอยสุเทพ, พระธาตุวัดพระสิงห์, พระธาตุศรีจอมทอง), ลำพูน (พระธาตุหริภุญไชย), แพร่ (พระธาตุช่อแฮ), น่าน (พระธาตุแช่แห้ง), นครพนม (พระธาตุพนม) เส้นทางดังกล่าวได้ใช้เส้นทางเดียวกันกับการค้าจากเขตแอ่งเชียงใหม่-ลำพูนไปยังแพร่และน่าน จากนั้นแยกเป็นสองเส้นทาง คือ เส้นทางตะวันออกไปยังแม่น้ำโขงผ่านเมืองต่างๆริมแม่น้ำโขง เส้นนครพนม ไปยังลุ่มแม่น้ำโขงตอนใต้ และเส้นทางใต้ไปยังอุตรดิตถ์เพื่อกระจายสินค้าลงไปยังที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาหรือแยกไปลงแม่น้ำโขงผ่านไปยังเมืองลาวและเขมร⁴²

อย่างไรก็ดีจะพบว่าพระธาตุประจำปีนักษัตรตามความเชื่อเรื่องชูธาตุนั้น ไม่ได้นับรวมพระธาตุที่สำคัญที่อยู่ในบริเวณรัฐไทตอนในเลย ซึ่งนับว่าเป็นเรื่องที่น่าสนใจ เนื่องจากหากอ้างอิงถึงคติความเชื่อเรื่องพระธาตุของล้านนาตามคติแบบลังกาวงศ์ เช่น พระธาตุและรอยพระพุทธรูปที่ปรากฏในตำนานพระเจ้าเลียบโลกของล้านนาแล้ว จะเห็นว่ามีพระธาตุที่สำคัญอยู่บริเวณเมืองของรัฐไทตอนในอยู่เป็นจำนวนมาก เช่น เมืองยอง, หรือ เมืองเชียงรุ่ง

⁴⁰ เรื่องเดียวกัน.

⁴¹ U.K., “Secretary to Chief Commissioner of British Burma”, F.O. 69/59 , July 17, 1874 อ้างถึงใน รัตนาพร เศรษฐกุล, เรื่องเดียวกัน, น.121

⁴² รัตนาพร เศรษฐกุล, เรื่องเดียวกัน, น.137

หากพิจารณาความเชื่อเรื่องชุธาตุในฐานะที่เป็นกลไกหนึ่งในทางเศรษฐกิจแล้วมีความเป็นไปได้ว่าเหตุที่พระธาตุสำคัญในบริเวณรัฐไทตอนในไม่ถูกนับรวมตามความเชื่อเรื่องชุธาตุเนื่องมาจาก การเดินทางไปค้าขายกับบ้านเมืองในรัฐไทตอนในนั้น พ่อค้าล้านนาเสียเปรียบมากกว่าที่จะได้เปรียบ ดังปรากฏหลักฐานว่า ในฐานะของพ่อค้าคนกลางพ่อค้าชาวไทใหญ่นั้นมีความขยันขันแข็งและค้าขายเก่งกว่าลาว (ล้านนา)⁴³ รวมถึงเมื่อพิจารณาจากลักษณะการค้าขายแล้วพ่อค้าล้านนาเป็นเพียงพ่อค้าเร่ซึ่งยังคงยึดอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลักและทำการค้าขายเฉพาะฤดูแล้งเท่านั้นทำให้ปฏิสัมพันธ์ระหว่างพ่อค้าล้านนาเหล่านี้กับพ่อค้าในเมืองอื่นๆ ไม่ได้ใกล้ชิดกันดังเช่นพ่อค้าไทใหญ่ที่ยึดอาชีพค้าขายทางไกลเป็นหลัก การค้าตอนในซึ่งมีเมืองสำคัญคือ เชียงตุง เชียงรุ่ง รวมไปถึงหลวงพระบาง นั้นสัดส่วนตลาดจึงเป็นของพ่อค้าไทใหญ่และฮ่อมากกว่า ล้านนาคำอธิบายดังกล่าวยังช่วยทำให้กระจ่างขึ้นว่าเหตุใดล้านนาจึงหันไปให้ความสำคัญของเครือข่ายที่มุ่งลงทางใต้ คือ เส้นทางสู่อ่าวเบงกอลผ่านหัวเมืองมอญและย่างกุ้ง ซึ่งได้รับการจัดให้มีพระธาตุนันทะและพระเจดีย์เขเวดากองเป็นสถานที่จาริกแสวงบุญ และการเลือกเส้นทางสู่ลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลางและล่าง ซึ่งเป็นบริเวณที่อิทธิพลการค้าของพ่อค้าไทใหญ่และฮ่อลงมาไม่ถึง ดังปรากฏหลักฐานว่า เส้นทางการค้าขายของไทใหญ่ส่วนมากจะอยู่ในแถบหัวเมืองไทใหญ่ลงมาถึงแถบล้านนา ส่วนพ่อค้าฮ่อนั้นจะค้าขายตั้งแต่แถบตาลี ยูนนานลงมาในแถบหัวเมืองไทใหญ่จนถึงล้านนา หรือบางครั้งอาจลงไปจนทะเลแห่งริมอ่าวเบงกอล⁴⁴ นอกจากนี้เมืองต่างๆ ในแถบลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลางนั้นใช้ภาษาและอักษรที่คล้ายคลึงกันกับล้านนา พ่อค้าในล้านนาจึงอาจได้เปรียบกว่าพ่อค้าฮ่อหรือไทใหญ่ในด้านการสื่อสารกับพ่อค้าในท้องถิ่นด้วยก็เป็นได้

ความเชื่อเรื่องชุธาตุจึงไม่ได้เป็นเพียงอุดมการณ์และปฏิบัติการทางศาสนาเท่านั้น หากแต่เมื่อพิจารณาจากบริบททางสังคม เศรษฐกิจ และ การเมืองในช่วงเวลาที่ความเชื่อเรื่องชุธาตุเป็นที่แพร่หลายนั้น จะพบว่าความเชื่อดังกล่าวยังเป็นกลไกสำคัญที่เข้ามาทดแทนกลุ่มอำนาจเดิมในการทำนุบำรุงศาสนา หลังจากทีกลุ่มอำนาจเดิมสูญเสียกำลังทั้งทางการเมืองและเศรษฐกิจ นอกจากนี้ยังมีบทบาทต่อเศรษฐกิจของล้านนาที่เติบโตขึ้นหลังการเข้ามาของระบบการผลิตเพื่อขายและส่งผลดีให้แก่เจ้านายในการเก็บผลประโยชน์จากการใช้พื้นที่ตลาดเพื่อการค้าขายของพ่อค้าที่เดินทางผ่านเมืองต่างๆ ระหว่างเส้นทางจาริกแสวงบุญอีกด้วย

⁴³ PYU Archives, Nothern Carolina Presbyterian, February 9, 1870. อ้างถึงใน รัตนาพร เศรษฐกุล, เรื่องเดียวกัน, น.131

⁴⁴ วราภรณ์ เรื่องศรี. (2557). **การรวานพ่อค้าทางไกล: การก่อเกิดรัฐสมัยในภาคเหนือของไทยและดินแดนตอนในของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้**. เชียงใหม่: ศูนย์อาเซียนศึกษา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, น.147-148

5. ชูชาติ: โลกทัศน์แปลงเปลี่ยนในสังคมที่เปลี่ยนแปลงในปลายพุทธศตวรรษที่ 25

การปฏิรูปการปกครองหัวเมืองลาวเฉียงในทศวรรษ 2420 ได้ส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างมหาศาลต่อล้านนาในทุกๆ ด้าน ความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญประการหนึ่งคือ การก่อรูปของระบบเศรษฐกิจแบบเงินตราและการผลิตเพื่อขายซึ่งค่อยๆ แทรกซึมลงไปจนถึงระดับหมู่บ้าน แต่เดิมนั้นชาวนาในล้านนามักจะผลิตไว้ให้เพียงพอต่อการบริโภคและหากมีผลผลิตเหลือจึงจะนำออกไปขายในฤดูแล้งหลังการเก็บเกี่ยว พ่อค้าล้านนาส่วนใหญ่จึงไม่ใช่ผู้ประกอบการอาชีพพ่อค้าอย่างแท้จริง แต่เป็นเพียงชาวนาที่นำผลผลิตของตนออกขายเท่านั้น การค้าขายภายในล้านนานั้น แม้จะมีเงินตราใช้กันอยู่ก็จริง หากแต่เนื่องจากชาวนาไม่ได้นิยมทำการค้าขาย จึงทำให้การใช้เงินไม่เป็นที่แพร่หลาย ระบบการแลกเปลี่ยนจึงเป็นรูปแบบที่สำคัญของการค้าในล้านนา เช่น การใช้หมาก หรือ เมียงในการเป็นเงินทอง เศรษฐกิจการค้าในล้านนายังคงอยู่ในระบบแลกเปลี่ยนแม้จนกระทั่งในปลายพุทธศตวรรษที่ 25 ซึ่งพบว่ายังคงมีการใช้เกลือแลกเปลี่ยนสินค้าในตลาดของเชียงใหม่ได้⁴⁵

เมื่อระบบการผลิตเพื่อยังชีพและการค้าในระบบแลกเปลี่ยนยังคงดำรงอยู่ในล้านนามาจนถึงหลังการปฏิรูปการปกครองหัวเมืองลาวเฉียง ส่งผลให้ชาวบ้านไม่มีเงินจ่ายค่าภาษีรายหัวจำนวน 4 บาท ต่อปี การปรับตัวต่อมาตรการดังกล่าวของชาวนา คือ การออกไปรับจ้างในช่วงฤดูแล้ง หรือ ความพยายามในการขายผลผลิตของตนเองให้มากขึ้น บ้างก็เริ่มออกเดินทางไปค้าขายแลกเปลี่ยนในพื้นที่ใกล้ๆ เพื่อหารายได้ในรูปของเงิน อย่างไรก็ตาม ชาวบ้านมักจะถูกขูดรีดให้ขายผลผลิตในราคาต่ำหรือการจ่ายค่าจ้างในราคาที่ถูกลง การออกไปรับจ้างหรือค้าขายข้าวและผลผลิตอื่นๆ ยังส่งผลให้ครัวเรือนมีข้าวไม่เพียงพอที่จะบริโภคตลอดทั้งปี นำไปสู่การกู้ยืมเงินจนกระทั่งเสียทีนา และกลายเป็นชาวนาไร้ที่ดินไปในที่สุด⁴⁶ นอกจากนี้ภาวะสงครามโลกเองก็ส่งผลต่อการเคลื่อนย้ายถิ่นฐานของคนในชุมชนเพื่อหลีกเลี่ยงสภาวะข้าวยากหมากแพง การรวมตัวกันของคนภายในชุมชนเพื่อเดิมทางไปค้าขายและสักการะพระธาตุจึงน่าจะลดลงไปด้วย

ปรากฏการณ์ดังกล่าวมานี้ส่งผลให้พันธะของชาวบ้านที่มีต่อชุมชนเสื่อมคลายลง มาตรการของรัฐบาลสยามทำให้ชาวบ้านไม่สามารถพึ่งพิงชุมชนได้มากเช่นเดิม เพราะแต่ละครัวเรือนต่างก็ต้องทำงานหาเงินเพื่อใช้จ่ายค่าภาษีต่างๆ ทั้งภาษีรายหัว ภาษีที่ดิน ภาษีผลผลิต วิถีชีวิตของชุมชนที่เคยอาศัยความร่วมมือกันในการจัดการภายในชุมชนจึงลดลงไป เช่น มีการลักขโมยน้ำในเหมืองฝายเพื่อให้ที่ของตนได้ผลผลิตที่ดีกว่าคนอื่น หรือ การใช้ข้อกล่าวหาเรื่องฝิกะมาเป็นบทลงโทษ

⁴⁵ Holt Hallet. (1886). *A Thousand Miles on Elephant in the Shan State*. London: William Blackwood and Son. p.164 อ้างถึงใน รัตนาพร เศรษฐกุล, เรื่องเดียวกัน, น.124

⁴⁶ รัตนาพร เศรษฐกุล, เรื่องเดียวกัน, น.282

ทางสังคมกับผู้ที่ไม่ยอมช่วยเหลือชุมชนหรือมีกินมีใช้มากกว่าคนอื่นในชุมชน⁴⁷ ส่วนของชาวนาไร่ที่ดื่มน้ำก็ไม่สามารถขอความช่วยเหลือจากคนในชุมชนได้จึงต้องอพยพไปทำงานในเมือง ความสัมพันธ์ของผู้คนในชุมชนจึงลดลงไปสู่ระดับความสัมพันธ์แบบปัจเจกมากขึ้น

ความเชื่อเรื่องชูชาติได้สะท้อนภาพของการล่มสลายของความสัมพันธ์ของคนในชุมชนและการกลายเป็นปัจเจกของผู้คนมากขึ้น ความนิยมทำแผ่นไม้หรือแผ่นกระจากวาดภาพพระธาตุประจำปิ่นกษัตริย์เกิดไว้สำหรับบูชาที่บ้านของตนเองที่เกิดขึ้นในช่วง 50-60 ปีที่ผ่านมา⁴⁸ แสดงให้เห็นว่าความศรัทธาอันถูกลดระดับเป็นเรื่องของส่วนบุคคล และเป็นความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งศักดิ์สิทธิ์กับผู้บูชาโดยตรงเท่านั้น จากเดิมที่การบูชาพระธาตุประจำปิ่นกษัตริย์เกิดเป็นเรื่องของความสัมพันธ์ในระดับชุมชน การเดินทางไปจาริกแสวงบุญเป็นความร่วมมือกันของคนภายในชุมชน ซึ่งจะต้องร่วมกันวางแผนการเดินทางล่วงหน้าเป็นเวลานาน ต้องเตรียมตัวทั้งความพร้อมของผู้คน ยานพาหนะ ทรัพย์สิน หรือสินค้าที่จะนำไปขายระหว่างเส้นทาง ความสัมพันธ์ที่ลดลงระหว่างผู้คนในชุมชนยังสะท้อนผ่านปรากฏการณ์ที่ประเพณีขึ้นพระธาตุหรือสร้างน้ำพระธาตุของแต่ละชุมชนหรือแต่ละเมืองลดความสำคัญลงจนบางแห่งลดความสำคัญลงจนยกเลิกไปในบางวัด เช่น งานสร้างน้ำพระธาตุวัดพระสิงห์ในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 9 เหนือ⁴⁹ สิ่งเหล่านี้ยืนยันให้เห็นว่าจารีตของชุมชนในการช่วยเหลือกันเมื่อมีงานบุญสำคัญนั้นได้หมดหน้าที่ลงไปเป็นสังคมแล้ว ผู้คนต่างไม่ได้เห็นความสำคัญของตนเองให้ฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของชุมชนในการทำงานร่วมกันอีกต่อไป การกลายเป็นปัจเจกของผู้คนในล้านนายุคเปลี่ยนผ่านที่เพิ่มมากขึ้นเรื่อยมา จนกระทั่งถึงสมัยใหม่ การกลายเป็นเมืองยิ่งทำให้ความเป็นชุมชนแบบเดิมลดลง การแบ่งงานกันทำ และการอพยพย้ายถิ่นฐานรากฐานความเชื่อทางศาสนาแบบเดิมจึงค่อยๆ สลายตัวลง ภาพชีวิตของชาวล้านนาในสมัยใหม่จึงเป็นคำตอบได้ดีว่าเหตุใดความเชื่อเรื่องชูชาติซึ่งเคยมีบทบาทที่สัมพันธ์กับชุมชนจึงเกือบจะสูญหายไปในช่วงเวลาที่ผ่านมา ก่อนที่ความเชื่อดังกล่าวจะถูกนำกลับมาผลิตซ้ำอีกครั้งหนึ่งเพื่อรองรับกระแสการท่องเที่ยวเชิงแสวงบุญที่เกิดขึ้นเมื่อไม่นานมานี้

⁴⁷ รัตนาพร เศรษฐกุล, เรื่องเดียวกัน, น.288

⁴⁸ เจริญชัย อักษรดิษฐ์, เรื่องเดียวกัน, น.444

⁴⁹ เหมันต สุนทร, เรื่องเดียวกัน, น.29

บทสรุป

การก่อรูป และพัฒนาการของความเชื่อเรื่องชุธาตุไม่ได้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากอิทธิพลของศาสนาหรือความเชื่อเพียงอย่างเดียว หากแต่เป็นผลรวมของความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในล้านนาในยุคเปลี่ยนผ่านตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ 25 ที่ทำให้ล้านนาต้องพบกับความเปลี่ยนแปลงอย่างมหาดศาลทั้งในด้านเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม ความเชื่อเรื่องชุธาตุไม่ได้สะท้อนให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าวเท่านั้น หากแต่ยังมีบทบาทต่อความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวด้วย งานศึกษาชิ้นนี้จึงเป็นเพียงเศษเสี้ยวหนึ่งที่ช่วยต่อเติมภาพของล้านนาในยุคเปลี่ยนผ่านให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น และช่วยเพิ่มมุมมองที่มีต่อความเชื่อเรื่องชุธาตุให้กว้างขวางออกไป อย่างไรก็ตาม การศึกษาความเชื่อเรื่องชุธาตุยังคงมีแง่มุมอีกมากมายที่ยังรอการศึกษาค้นคว้าต่อไป

บรรณานุกรม

- คัมภีร์โบลานเรื่อง ยันต์ คาถา และทำนายปีเกิด วัดหนองบัว อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน
รหัสไมโครฟิล์ม ศูนย์ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ นน 052000900
ชิวศา ศิริ. (2550). การค้าของอาณาจักรล้านนา ตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ 19 ถึง ต้นพุทธศตวรรษที่ 22. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ณัฐ์ ชาวหนองผล. (2551). พฤติกรรมผู้บริโภคในการเช่าบูชาพระธาตุจำลอง 12
ปีนักษัตรในเขตอำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่. การค้นคว้าแบบอิสระ หลักสูตร
ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์การเมือง บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ทิว วิชัยชัชคะ. (2534). ดอยตุงกับพระมหาชินธาตุเจ้า. เชียงใหม่: สำนักพิมพ์ทรัพย์การพิมพ์.
- เจียรชาย อักษรดิษฐ์. (2545). ชุธาตุ: บทบาทและความหมายของพระธาตุในภูมิภาคอุษาคเนย์ กรณี
ศึกษาความเชื่อเรื่องพระธาตุปีเกิดในล้านนา. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต
สาขาวิชาภูมิภาคศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ปรมาณูชิตชินโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ. (2510). ภาพตำนานพระพุทธรูปปางต่างๆ.
พระนคร: โรงพิมพ์กรมแผนที่ทหาร.
- ประทีป ฉายสี. “การเมืองเรื่องตู้เจ้าในเวียงพิงค์เจียงใหม่ยุคปฏิรูป: กรณี คุรุบาโสภา แห่งวัดฝายหิน”.
ศิลปวัฒนธรรม. ลำดับที่ 347 ปีที่ 29 ฉบับที่ 11 (กันยายน 2551).
- ปัทมากร บุลสถาพร. (2539). ความรู้ในตำราพรหมชาติ. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

พิริยะ ไกรฤกษ์. (2551). **ลักษณะไทย 1**. กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่งจำกัด.
มณี พยอมยงค์. (2529). **ประเพณีสิบสองเดือนล้านนาไทย**. เชียงใหม่: สำนักพิมพ์ทรัพย์การพิมพ์.
ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง. (2481). **เทศน์ 12 นักษัตร ของเจ้าประคุณสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต)**

วัดระฆังโฆสิตาราม ปกิณกฉันท์ ของ เจ้าประคุณ สมเด็จพระวันรัต (ทับ)
วัดโสมนัสวิหาร. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาภูมิภววิทยายาลัย.

รัตนพร เศรษฐกุล. (2552). **ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจวัฒนธรรมแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน**. เชียงใหม่ :
สำนักพิมพ์ซิลค์เวอร์ม.

วราภรณ์ เรืองศรี. (2557). **คาราวานพ่อค้าทางไกล: การก่อเกิดรัฐสมัยในภาคเหนือของไทยและดินแดนตอนในของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้**. เชียงใหม่: ศูนย์อาเซียนศึกษา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ฉลาดชาย รมิตานนท์ และคณะ. (2541). **ไท : Tai**. เชียงใหม่: ศูนย์สตรีศึกษา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

สนั่น ธรรมธิ. (2549). **การศึกษาระบบวันตามความเชื่อในปักขทินล้านนา**. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาและวรรณกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

สมหมาย เปรมจิตต์ และคณะ. (2553). **โครงการปริวรรตพระคัมภีร์ล้านนา**. เชียงใหม่ :
มหาวิทยาลัยมหาภูมิภววิทยายาลัย วิทยาเขตล้านนา : สุทินการพิมพ์.

สร้อยดี อ่องสกุล. (2552). **ประวัติศาสตร์ล้านนา (พิมพ์ครั้งที่ 6)**. กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กจข., ร.5 ม.59/127 “จัดการปกครองเมืองนครเชียงใหม่”, 2 มิถุนายน ร.ศ. 119-14

หมั่นต สุนทร. (2552). **สิบสองนักษัตร ความเชื่อที่แสดงออกในงานศิลปกรรมล้านนา:**

กรณีศึกษาวัดในเชียงใหม่. กรุงเทพฯ: การค้นคว้าอิสระหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). **จารึกฐานพระพุทธรูปวัดดวงดี ๓ ด้านที่ ๑**. เข้าถึงได้จาก http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/inscribe_image_detail.php?id=1454 (30 มิถุนายน 2557)

อุดม รุ่งเรืองศรี. (2525). **การใช้ศัพท์ภาษาไทยกลางในคร่าวขอเรื่องพระอภัยมณีของพระยาพรหมโวหาร**, รายงานการวิจัย ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

Holt Hallet. (1886). **A Thousand Miles on Elephant in the Shan State**. London:
William Blackwood and Son.

PYU Archives, Northern Carolina Presbyterian, February 9, 1870.

U.K., “Secretary to Chief Commissioner of British Burma”, **F.O. 69/59** , July 17, 1874

